

מפתגמי העקדה:

שרופי-בלוייש והתחדשות עלילות הדם

מאת

שלום שפיגל

- א. זקני פרשנים נוצרים.
  - ב. צום כ' בסיון.
  - ג. עלילות ראשונות.
  - ד. בית בלוייש וגזירתו.
  - ה. "בהר ה' יראה".
- נספח: מכתב על קדושי בלוייש לר' עובדיהו בן הרב ר' מכיר.

א. זקני פרשנים נוצרים

"אשר יאמר היום בהר ה' יראה" (בר' כ"ב, יד) פירש היירונימוס: הוא שהפך משל בפי העברים. בצר להם, והם מבקשים שיהא אלוה בעזרם, הם אומרים, "בהר ה' יראה", "ר"ל כשם שרחם את אברהם, כך אף אותנו ירחם. על כן הם נוהגים להריע בשופר גם עתה זכרון לקרבן האייל.¹

מתוך דבריו של אבי הכנסיה אתה שומע מסורות חז"ל, זכר תשועות שהזכירו בתעניות: "מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם" (תענית ב, ד), וטעמו של ר' אבהו: "למה תוקעין בשופר של אייל? כדי שאזכור לכם עקדת יצחק בן אברהם" (ר"ה ט"ז ע"א). אולם לא נודע לנו מספרותנו כי היתה למשל בישראל לומר בעת צער וצרה, "בהר ה' יראה". הנשתמר בין הנוצרים מדרש שאבר ממקורותינו? שמא מיהודי א"י שמע היירונימוס מעין לשון נופל על לשון, ואולי כבר אז היה מי שפטר, "הר" על דרך "הרת עולם", לשון דחק ודין: בהר, ה' יראה, ר"ל במיצר ובמצוקה, האלהים יראה (in angustia, Deus videbit)?² ואפשר אין כאן אלא גלגול או גמגום לשיחתו של אברהם לפני המקום, שנאמרה בלשונות מתחלפים במדרשות מרובים, ונודעה אף ממטבע של תפלת זכרונות, ומעיקרה כנראה נמסרה משמו של ר' יוחנן: "בשעה שיהו

¹ Hieronymus, *Liber Hebraicarum Quaestionum in Genesim* (Migne, *Patr. Lat.* 23, col. 971): "Hoc autem apud Hebraeos exivit in proverbium, ut si quando in angustia constituti sunt, et Domini optant auxilio sublevari, dicant, *In monte Dominus videbitur*: hoc est, sicut Abrahae misertus est, miserebitur et nostri. Unde et in signum dati arietis solent etiam nunc cornu clangere."

² עי' שבלי לקט, הלכות ר"ה סוף סי' ר"צ (דף קל"ח). היום הרת עולם' ויש מפרשין הוא דין ומשפט העולם, וראיה שלהם שכל מקום שנאמר במשלי ריב או מדון או מצה, מתרגמין אותו הרת, הא למדת שהוא ל' דין'. ועי' בל' סורית הראוהרתא ל' נוק וחבלה (C. Brockelmann, *Lexicon Syriacum*, Halle², 1928, p. 182b).

בניו של יצחק נכנסין לידי צרה (angustia), „ה' יראה", את תהי נזכר להם עקדת יצחק אביהם ומתמלא עליהם רחמים (miserebitur)?³ כדרכו בפירושו לכתבי-הקדש במקומות לא מעט, יש שהירונימוס לא דק פורתא, ואולי נתחלף לו בין מדרש למקרא, ומפי מורהו היהודי, שהשנה לו קבלת רז"ל, אפשר דימה לשמוע כי הוא הוא הפתגם „אשר יאמר היום בהר ה' יראה" (בר' כ"ב, יד)? יתכן, אפוא, שאין כאן אלא נסיון להעלות בקנה אחד לשון חכמים ולשון תורה, ואין לתמוה, שלא מצאנוהו במקורותינו העתיקים, כי בצורה ובהוראה זאת לא נודע לדורות הראשונים. אם כן אולי יש לפקפק, שמא כל אותו משל לא היה ולא נברא, ומעולם לא נשמע מגרונם של יהודים? מכל מקום מפיו של הירונימוס חיו דורות ארוכים בין הנוצרים, וזקני פרשניהם בימי הביניים העתיקו מתוך ספרו והפיצו השמועה, כי „בהר ה' יראה" פתגם עממי הוא גם בימיהם, השגור על שפתי היהודים בכל הדורות. כבר בתחלתה של המאה השמינית למנינם, חדרה מסורת זו עד לצפונה של אנגליא,⁴ ובראשית התקופה הקארולינגית שמעוה תלמידים הרבה בעיר טורש (Tours), מרכז השכלה בצרפת,⁵ ומשם העבירה לאשכנז ההגמון של מגנצא בחצייה הראשון של המאה התשיעית.⁶ מכאן ואילך תמצאנה מתפשטת והולכת בעולם הנוצרי מבתי-המנזר ומרכזי-ההוראה במערב, כגון אלצורה (Auxerre),⁷ שבה למדו ראשי הבונים את מוסדות קלוני (Cluny), או טרוייש ופריש, בתי-אולפן מהוללים לפרחיי-מורה בימי הביניים.⁸ מימים אלו נותרה גם בלשון-עבר עדות, שנתעלמה מעיני חוקרים, על פתגם בפי יהודים „בהר ה' יראה". הדברים נאמרו על חסידי בלויש (Blois), ל"ב נפשות שעלו בלהבה, על קדוש השם בקיין שנת ד"א תתקל"א (1171).⁹

ב. צום כ' בסיון

... בְּעֶשְׂרִים בְּסִינן גּוֹמֵר פִּירוֹת וּמִפְרִיחַ
 בְּתַתְּקֵל"א לְפָרֵט נִתְּנוּ בְּיָדוֹ לְהַכְרִיחַ
 בְּאַחַד נִתְּרָצוּ לְהַעֲלוֹת לְאֲשִׁים לְהַרְחִיחוּ. . .

³ ירוש' תענית פ"ב ה"ד דף ס"ה ע"ד; שרידי הירושלמי לר"ל גינצבורג עמ' 176; בר' פ' נ"ו י' (טהעאדאריאלבעק עמ' 607) ובמקבילות. ועי' שלום שפיגל, מאגדות העקדה (בס' היובל לכ"ב אלכסנדר מארכס), ניוירק תש"י, עמ' תקי"א ואילך.

⁴ Bede, *Quaestiones super Genesim* (Migne, P. L. 93, col. 319).

⁵ Alcuin, *Interrogationes et Responiones in Genesim*, inter. 207. (P. L. 100, col. 545).

⁶ Rabanus Maurus, *Commentaria in Genesim* (P. L. 107, col. 566).

⁷ Remigius, *Commentarius in Genesim* (P. L. 131, col. 96): "Hoc quasi proverbium obtinuit apud Judaeos ut quoties aliqua necessitate vel angustia tenentur, dicant: *In monte Dominus videbit, hoc est, miserebitur et liberabit nos.*"

⁸ עי' להלן פרק ה', הערה 19.

⁹ עי' לקמן בנספח: מכתב לר' עובדיהו בר' מכיר עמ' רפ"ו.

¹ „אמוני שלומי ישראל", סליחה לר' הלל בר' יעקב מבונא בספרי סליחות כמנהג פונא וליטא, עי' פרופ' ישראל דודזון ז"ל, אוצר השירה והפיוט, א' 5616; ש. ברנפלד, ספר הדמעות, ח"א סי' ט"ו עמ' ר"ל; א. מ. הברמן, ס' גזירות אשכנז וצרפת, ירושלם תש"ו, עמ' קל"ז.

גזירת בלוייש עשתה רשם כביר בשעתה, ואף בימים מאוחרים לא השכיחה צרות מתחדשות. פרטי המאורע הובאו במגילות מן הימים ההם, מתוך תכריך של תעודות ואגרות, שנשתייר אולי מבית גזיו של ר' תם. מגדולי חכמי אשכנז וצרפת פייטו סליחות וקניות על קדושי בלוייש: ר' אפרים בר יעקב מבונא ואחיו ר' הלל, הקדוש ר' יום טוב מיואני, וכנראה גם ר' יוסף בכור שור ור' גרשם בן יצחק, ואולי הוא הדיין בקולוניא, ואף ר' ברוך בר שמואל ממגנצא.² כידוע נתנסו הדורות ההם בפורעניות קשות, וראו קהלות גדולות שנחרבו והמונים שקידשו את השם בסערות מסעיההצלב, ובמה נפלתה עיירה קטנה בצפונה של צרפת (ו, שם כנגד ר' מנינים יהודים" ולא יותר) להיותה נזכרת

נִצַּח יוֹם צוֹם וּמְבוֹכָה לְאֻמָּה עֲלוּבָה?³

... בְּתַתְּנֵנוּ לְקַרְיָנוּ וּבְתַתְּנֵנוּ לְבְּחֻק הַזִּקְנוּ

וּבְתַתְּנֵנוּ לְאֻמָּה שְׂחִיטָה וְשִׁרְפָה בְּבְלוּיִשׁ גּוֹעֲדָה...⁴

... הוֹרִידוּ כְּנַחַל דְּמָעָה מֵאֲמֹר נֹאֵשׁ

הַהִיטָה זֹאת בְּיַמֵּיכֶם פְּחִסֵּי בְּלוּיִשׁ?⁵

תאמר, לשון הפלגה של פייטים? כלך אצל ספרים ועדויות שהניחו בני הדור: „כמו זו גזירה לא נעשה בימינו ואבותינו לא ספרו לנו“, כותב ר' עובדיהו ב"ר מכיר.⁶ וכן באגרת קהל אורלינש: „ומאז נתן עמו למשיסה ויצת אש במקדשנו לא עלו לאשים קדשי קדשים כאלו“.⁷ „וזה היה בשנת תתקל"א ברביעי בשבת עשרים לחודש סיון, וראוי לקבעו צום כצום גדליה. ככל הדברים האלה כתבו באורלינש העיר הקרובה אל חללי הקודש, והודיעו לרב רבינו יעקב“⁸ הוא ר' תם. והרב המובהק, והוא אז זקן מופלג סמוך למיתה, המעט שהסכים עמהם, כי אם לא חשש ועוד הגדיש ערכו של המאורע: „וגדול יהיה כבוד הצום הזה מצום גדליה בן אחיקם כי יום כפורים הוא“.⁹ „זה לשון רבינו אשר כתב“, מעיד עליו ר' אפרים מבונא בס' זכירה שלו, וגם הוא מצטרף לדעתו של ר' תם ומוסיף: „וכן נכון, וכן קיבלו היהודים“, „כל

Zunz, *Die Ritus des synagogalen Gottesdienstes*, Berlin, 1859, p. 127; ²

ואשר לר' גרשם בן יצחק עי' מש"כ מו"ר אביגדור אפטוביצר ז"ל, מבוא ראבי"ה עמ' 335. סליחתו של ר' יום טוב נדפסה עי' הד"ר חיים שירמן, קבץ על יד, סדרה חדשה, ח"ג עמ' 36.

³ „למי אוי למי אבוי ומדינים“, קינה לר' אפרים מבונא (עי' דודזון, אוצר 1086; הברמן, ס' גזירות עמ' קל"ה). ועי' שם ס' גזירות עמ' קכ"ד על מספר התושבים בבלוייש.

⁴ שם, עמ' קל"ג.

⁵ „אש אכלה אש“, סליחה לר' ברוך ממגנצא, עי' הברמן, ידיעות המכון לחקר השירה, ח"ו עמ' 133.

⁶ עי' בנספח, לקמן עמ' רפ"ה.

⁷ A. Neubauer & M. Stern, *Hebraeische Berichte ueber die Judenverfolgungen*

[נ"ש=], p. 32, Berlin 1892 *während der Kreuzzuege*, הברמן, ס' גזירות עמ' קמ"ב.

⁸ נ"ש עמ' 68 = הברמן עמ' קכ"ה.

⁹ נ"ש עמ' 68 ועי' עמ' 32 = הברמן עמ' קכ"ו ועי' עמ' קמ"ב.

קהלות צרפת ואיי הים ורינוס ליום הספר ולתענית¹⁰ בכ' בסיון, שבו נתקדש שם שמים בבלוייש. יתר על כן, אף שבטי ישראל, רחוקים במקום ובזמן, זכרו קבלת קדמוניהם, וגליות אוקריינה ופולין, בגזירות ת"ח ות"ט, כוונו לתלות בלהות הדמים בימיהם בזכרון אימים וגבורות של חסידי צרפת, שנשרפו על קרושת שמו מאז שבע ושבעים וארבע מאות שנה.¹¹

ואמנם במקורות ששרדו על גזירת בלוייש עדיין מחלחל משהו מתקפו של הזעזוע שנודעזעו בני הדור ואף הבאים אחריהם, ולא לחנם הרגישו בו כל כותבי תולדותינו. אלא שלא נתקשו בדבר ברורות הקודמים, הואיל והאמינו, שהיתה זאת עלילת-הדם הראשונה בימי הביניים. וגם בימינו יש שסברו, שהיתה לפחות שטנה ראשונה ביבשתה של אירופה. ההתרגשות היתרה של בני-הדור ניתנה, אפוא, להתבאר כעין תגובת-חרדה ראשונה לדברי-בלע כבדי סכנה, לא שמעום ולא שערום עד כה, כאלו צפו מראש כמה תקלות ומהומות עתידות להתגורר על ישראל בעטייה של מזמת און זו. אולם מכבר אין להסתפק, כי קדמו למעשה בלוייש האשמות של רציחה פולחנית לא רק באנגליא, כי אם גם בצרפת, וההסבר ההוא אינו מתיישב עוד כל צרכו. אמור מעתה, היה משהו מיוחד בנסבות המאורע בבלוייש, והוא ששוה לו חשיבות מכרעת בהגות הדור.

ג. עלילות ראשונות

התחדשותה של עלילת-הדם בימי הביניים עדיין אומרת דורשני. כל שנחקר ונתפרש בה עד עתה, טרם חשף את שרשיה ומניעיה הטמירים של הזייה-הזדה זרה ותדירה זו, שהאריכה ימים בעקשנות כמעט עד זמננו ממש. אלא שאין זה המקום לשוב ולפשפש בראשית הגלותה ובעיקר כוונתה של האגדה, בגלגולה ובסגנונה המחודש בימי הביניים. כאן כראי ודיי להצמצם – במה שצריך לענייננו – בזכר-מה של התחלות העלילה, כפי שנשתתירו בתעודות.

הפרשה פותחת, כנראה, באנגליא. מעשה בנער מן הנוצרים, שנמצא מת ביערה של העיר נורוויץ, בפסחא שלהם שנת 1144, ונמצא מי שתלה האשמה ביהודי המקום. מיד נתפרסם ההרוג כ"מחקה אמתי של יסורי אדוניו"¹ משיח הנוצרים, ונקבר וחזר ונקבר ארבעתיים, כשהוא מועתק בכל פעם מכבוד אל כבוד עד מקום מנוחתו, שנועד לו בשנה העשירית למותו, לצפוננו של המזבח הגדול בקתדרלה המפוארה של נורוויץ, מבנייני-פאר

¹⁰ נ"ש עמ' 68 = הברמן עמ' קכ"ו.

¹¹ ר' שבתאי כהן היה הראשון לכוון יום הריגת נמירוב לגזירת בלוייש: "והיה זה ביום ד' כ' סיון... יום שנתלו בו מארת, חסר כתיב, יום מארה וקללה... שגם גזירת תתקלא היתה ביום ההוא... על כן קבעתי לעצמי ולדורותי לבנים ולבני בנים יום צום ותענית ואבל ומספד וקינים ביום עשרים לחודש סיון שבו ניתנה תורה היקרה מפנינים ועתה קרעוה פרעוה רבים המונים המונים... כי גם גזירת תתקלא היתה ביום ההוא ובאותם הזמנים וגם כי יום זה לא יארע בשבת קדש בשום פנים על פי הקביעות והלוחות אשר בדינו מתוקנים" עי' שבת בר מאיר הכהן, סליחות, אמשטרדם ת"א (1651), ועי' בספרו "מגילת עיפה", ובסיום ס' צוק העתים לר' מאיר בר שמואל משברשין, קראקא ת"י (1650): "וקבעו צום בכ' לסיון יום הריגת נמירוב ע"י היוונים, לגזירת תתקלא הוא מכוון, ולהרבות בו סליחות ותחנונים".

¹ *The Life and Miracles of St. William of Norwich*, by Thomas of Monmouth, ed. A. Jessop and M. R. James, Cambridge, 1896, p. 77 (*uero Christum mortis imitatus est passione*); p. 119 (*gloriosus puer et domine reuera passionis imitatur Willelmus*).

לארדכלות הנורמאנית באנגלייא. בשנת 1168, רבע מאה שנים פחות אחת מאז נגלתה גוויית הנער, הוקם והוקדש לזכרו ביתן מיוחד לתפלה ביערה של נורוויץ, מקום המצאו והקברו הראשון. ובכל אלו השנים רשם אחד מחבורתהניזרים שבעיר כל ספורי הפלאות, הרפואות והישועות אשר פעל ילד הפלי מנורוויץ. פשט בגלילות שמע ווילייאם „הנער הקדוש מנורוויץ”, ומקרוב ומרחוק נהרו אל קברו המונייעם.² שנייה במניין ובזמן היא עלילת גלוסטר משנת 1168 או סמוך לה, ונראים הרברים, שנתרקמה במתכנתה של נורוויץ, ברוחה ובהשפעתה, מתוך ידיעה על שנתרחש במזרחה של אנגלייא. אמנם פה נתוסף פרט חדש (ונמצאנו שוב בבלוייש כתולדת גלוסטר): גופתו של הרוולד „הנער הקדוש מגלוסטר” נמשתה מן הנהר, והובלה לקברות ברוב עם אל היכל הכנסייה, ובעיר נפוצה השמועה, כי השליכוהו יהודים במצולות נחל להסתיר רצחם.³ לא נשתמרו במקורות פרטים, מה קרה ליהודי גלוסטר, אולם ידוע לנו, כי בנורוויץ לא אירע להם כל רע. פקיד המלוכה הגן עליהם בשעת הסכנה וסירב להסגירם לשיפוטו של ההגמון, „הואיל ואין לו כל סמכות על היהודים”, ולא עוד אלא שהורה ליהודים בהדייא, „שלא ישיבו – בהעדרו של המלך – על טענות הבל כאלה של נוצרים”.⁴ ואמנם מתאימים הרברים לזכיות המפורשות, שהובטחו ליהודים בימי הנרי הראשון מלך אנגלייא ומסתמא נתאשרו גם עיי סטיפן איש בלוייש שמלך אחריו, שלא יהיו היהודים נזקקים ואחראים אלא למלך לברו, ולא לשום רשות או בית דין זולתו.⁵ בראות ההמון יד חזקה לשלטון, לא ההינו לפגוע ביהודים, ועד מהרה הסערה שככה. כשבקשו לחדשה לאחר זמן, ניכר שלא נתכוונו הכמרים אלא לחפות על אחד לווה מן הנוצרים, שהואשם ברצח נושהו היהודי. כשהובאה העלילה לפני המלך, השתמט מלדרון בה בכובר ראש ורחאה בקש.⁶ מצרפת הגיעונו הדי שתי עלילות לכל הפחות, שקדמו לגזירת בלוייש. שתיהן בימיו של לואיס השביעי, מלך צרפת, ובתחום שלטונו: „בכפר פונטייא . . . ובכרך יינבילא הכריזו האומות”, כי הרגו יהודים ילד מילדי הנוצרים.⁷ המת מפונטייא,

² עיי במבוא של הספר הנ"ל פרק ז' עמ' פ' ואילר. ועיי ג'כ "The Feast of Purim and the Origins of the Blood Accusation", *Speculum* 8, 1933, 520 ff.; *idem*, *The Ritual Murder Libel and the Jew*, p. 15

³ *Historia Monasterii S. Petri Gloucestriae*, ed. W. H. Hart, London 1863 (*Rerum Brit. Medii Aevi Scriptores* t. 33, 1) p. 20: anno 1168... "Haraldum puerum . . . gloriosum Christo martirem sine crimine necatum . . . in amnem Sabrinam projecerant" (sc. Judaei).

Chronicon Petroburgense, ed. Th. Stapleton, London, 1894, p. 3: anno 1161: "In hoc Pascha quidem puer crucifixus est apud Gloucestriam".

Johannes Brompton, *Chronicon* (*Historiae Anglicanae Scriptores*, X, London, 1652), p. 1050: anno 1160: "Regisque Henrici Secundi quidem puer a Judaeis apud Gloverniam crucifixus est".

Thomas of Monmouth, *loc. cit.*, p. 46: Johannes [de Caineto=Caen] . . . Judeos ad synodum . . . uenire non permisit, immo per suos presuli nil ad ipsum de Judeis pertinere neque Judeos rege absente super talibus Christianorum nugis responsuros mandauit. עיי שם עמ' 74: בפי המחבר *nugae* הוא שם נרדף ל-*mendacia*.

⁵ Cecil Roth, *A History of the Jews in England*, Oxford, 1949, p. 6.

⁶ Thomas of Monmouth, *loc. cit.*, p. 109 f.

⁷ ג'ש עמ' 34 ועמ' 35 = הברמן עמ' קמ"ה ועמ' קמ"ו. פונטייא היא Pontoise, יינבילא היא Janville, שתיהן בגבול ממשלתו של לואיס מלך צרפת, עיי Gross, *Gallia Judaica*, p. 254

ריכרד או ריירט,⁸ עשאוהו קדוש גם הוא, ולא עוד אלא שהובילוהו ברב פומבי לעיר הבירה, וסופו שנקבר בפריש תחת מזבח, ונמשכו אליו ערב רב של משוועים לתשועות פלא. נתפרסם פולחן הנער ואף האריך ימים, וכשכבשו האנגלים את פריש בשנת 1418, שקדו להעביר שרידי גופתו אל ארצם.⁹ ואמנם ניכר, כי מאנגלייא יצאה ומשם הושפעה כל אותה פרשת העלילה על ילדים קדושים, שנרצחו על ידי יהודים לשם בזיון וקצף בנצרות. מוכח מלשון התואנות, כי ממקור אחד הן שאולות ושאובות, מבית מכורתה ומולדתה של האגדה, מנורוויץ. גם בצרפת, כמו באנגלייא, לא יד הממשלה היא שעוררה, או ניצלה לטובתה, את ההסתה ביהודים. להיפך, מלך צרפת לא מצא כל ממש בעלילת יינבילא, וחרץ ולא עמעם כי כל מעשה ריירט, „שעשאוהו קדש“ בפריש, „היה הבל“.¹⁰

William Mendel Newman, *Le Domaine Royal sous les premiers Capétiens* (978–1180), Paris, 1937, p. 161, 169.

⁸ והמלך היה מספר לפני היהודים ממעשה ריירט שעשו קדש בפריש שהיה הבל (נ"ש עמ' 34 = הברמן עמ' קמ"ה); ואיני מאמין מהם [כל' היהודים] שהרגו שום גוי מעולם לא בפנטטיא ריירט שעשאוהו קדש ולא זה של טיבלט" [נ"ש עמ' 35 = הברמן עמ' קמ"ו]. S. Baer (נ"ש עמ' 149) טעה והטעה לאחרים בהגהה שהגיה בכתוב ראשון בעקבות הכתוב השני (לדעתו צ"ל גם בעמ' 34: ממעשה [פנטטיא] ריירט, שהוא מפרש כשני חלקי השם של העיר: Pons Isarae, שנקראה גם כן Pontisara). לפיכך הוא מתרגם, כי המעשה הוא שנעשה קדש בפריש (die Geschichte, welche in Pons Isarae geschah und die [sic!] man in Paris als heilig erklärte" ואילו במקום שני [נ"ש עמ' 151] הוא מתרגם, כי העיר היא שעשאוהו קדש ("in Pons Isara, das [sic!] man als heilig erklärt hat"). כמובן, לא המעשה, ולא העיר הם שנתקדשו, אלא הנער מן פנטייא, ושמו ריירט הוא ריכרד, שעשאוהו קדש, והועבר אל פריש. על הנער הקדוש הזה עי' Robert Gaguin, *Epistole et Orationes*, ed. Louis Thuasne, Paris, 1903, t. II, pp. 279–289: "Passio S. Richardi martyris" המחבר האמין כי היהודים צלבו בשנת 1475 את שמעון מטרינט (עי' שם t. I, pp. 139–141). את חבורו השלים בשנים האחרונות של המאה ה'ט"ו (מת 1502), והוא קובע את מעשה ריכרד כשלש מאות וחמש עשרה שנים לפני זמנו (rem supra tercentum et quindecim annos gestam), ולפיכך יחסו את העלילה בפנטייא לשנת 1179, ובקשו למצא סמך לכך במה שכתב Rigordus, *Gesta Philippi Augusti* (ed. H. Fr. Delaborde) I, p. 24 הצעיר בשנת 1179, הוא עובר לספור עלילת הדם, בימים ההם ("in diebus illis, sanctus Richardus a Judaeis crucifixus fuit"). ברור שאין כוונתו לשנת 1179 דוקא, אלא בדרך כלל לשנים הקרובות מימי ילדותו של יורש העצר. המאורע נקבע בשנת 1179 גם אצל: Bollandi *Acta Sanctorum*, vol. 8 (1668), pp. 591 ff.

אולם אין כל ספק מן המקורות העבריים (אם לא נגיהם ללא צורך, אלא נבינם ככתבם וכלשונם) כי גם עלילת פנטייא, כעלילת יינבילא, קדמה לגזירת בלוייש. מעשה ריירט שעשו קדש בפריש הוא הוא מעשה ריכרד, והיה ידוע היטב לזוממי עלילת בלוייש, שלא כדעת חוקרינו וחוקריהם, ששנו לאחרו לשנת 1179, ולפיכך לא עמדו על פעולתו והשפעתו על המאורעות בבלוייש. גם המקורות הנוצריים של ימי הביניים מקדימים את עלילת פנטייא, אולי קצת יותר מדי לענ"ד, על כל פנים מהימנים הם יותר מן הכותבים בדורות מאוחרים. סופר, שמת בשנת 1170, קובע זמנה בשנת 1163: Lambert Waterlos, *Chronica* (Bouquet, *Recueil* XIII, p. 520). מחבר אחר, שמת בשנת 1184, מקדימה לשנת 1156: Gaufredi Vosiensis *Chronicon* (Bouquet, *ibid.*, XII, p. 438). ועי' ג"כ להלן פרק ד' הערה 5: דברי הנזיר רוברטוס איש טוריני, שמת בשנת 1186, וגם הוא נראה כמסדיר מעשה ריכרד מן פנטייא לפני שנת 1171.

⁹ *Acta Sanctorum*, loc. cit., p. 594; Louis Moréri, *Grand Dictionnaire Historique*, nouvelle ed., Paris, 1759, t. 9, p. 181a.

¹⁰ נ"ש עמ' 34 ועי' עמ' 35 = הברמן עמ' קמ"ה ועי' עמ' קמ"ו.

ד. בית בלוייש וגזירתו

במה נשתנה עניין בלוייש, שהשלטון החילוני פתאום יתן ידו לנאצה על ישראל, שצצה מאמונות שוא של דלת העם ונזירים מהבילים, מלקטי עצמות ומחטחי מתים? אולי עשתה סמיכות המאורעות? עלילות גלוסטר, יינבילא, פונטייא ובלוייש, וכן גם אשפרנאי,¹ באו זו אחר זו, כמעט שנה אחר שנה. תכיפותה והתפשטותה של ההאשמה אפשר היא שהשפיעה על דעת הקהל לעורר השאלה: שמא שמץ דבר בשמועה העתיקה, שנתחדשה מקרוב גם בנורוויץ, על קרבן דמים מילדי נכרים, שיש אומרים כי נצטוו בו היהודים מדי שנה בשנה? כותב שבחי הקדוש מנורוויץ העיד מפי יהודי מומר, כי אמנם כן שומה על היהודים לענות ולהמית נער מן הנוצרים, באחת מארצות תפוצתם, על פי הגורל אשר יירו להם זקני יהודי ספרד, בהתקבצם אחת בשנה בעיר נרבונא, מושב זרע המלוכה שלהם.² אמת, ההשטנה לא פעלה כל פעולה באנגלייא, אפשר משום שמרחק של כמעט רבע־מאה שנים הפריד בין מעשה נורוויץ למעשה גלוסטר. ואילו בצרפת תכפו עלילות ראשונות אחת לאחת, מה שעלול היה להכשיר ולהגביר החשדות, אולי באמת יש יסוד מה לקול דברים בלתי פוסק על זבחי אדם, שהם מדתיסטר של ישראל?

והנה נמצא בבלוייש בפעם הראשונה ערדראייה מן הנוצרים, גולייר מעבדי סגן המושל, שנשבע כי בצאתו לעת ערב להשקות סוס ארונוי, חזה במו עיניו את ר' יצחק בר אלעזר מאנשי המקום, משליך לתוך הנהר גוי קטן שהרגוהו יהודים.³ ולא נרתע העד גם ממבחן בגיגית מים, כמנהג הימים ההם, להוכיח אמתת דבריו.⁴ מי נוצרי ויתעקש עוד מלחת אמון בפשע היהודים? כותב זכרונות נוצרי, מראשי נזירי צרפת, הקרוב בזמן למאורעות, מונה ומזכיר עלילות ראשונות באנגלייא ובצרפת, כמי שמאמין שנתאמתו על ידי המעשה בבלוייש, כאילו הוכח הפעם כי אכן צדקו הסוברים, שרציחה פולחנית לעת הפסחא של הנוצרים, להתאכזר בהם ולהבזות אמונתם, היא ממנהגי ישראל, ובאשר תמצא ידם יעשוה.⁵

המקורות העברים משלימים את התמונה בקיום אנושיים־אופייניים. הגולייר שהעיד נגד היהודים, ידע בארונוי שהיה שמח לאיד, כי היה שונא יהודית אחת גברתנית שבעיר, על כן שם את הדברים בפיו. ויען ויאמר: עתה אקח נקמתי מפלונית, ממרת פולצלינה.⁶ אשה זו מנשי היהודים במקום, בהיותה, בוטחת באהבת השלטון אליה מימים ימימה,⁷ היתה קשת רוח לבני עירה אשר עמה . . . ותנהג בכבוד עם כל בואיה . . . והי כראותם כי איננה עם השלטון כתמול שלשום ויחתרו בני עירה לחרוש אליה רעה.⁸

¹ היא Epernay (Spernacum), עי' נ"ש עמ' 35 = הברמן עמ' קמ"ו.

² Thomas of Monmouth, *loc. cit.*, pp. 93 f.

³ נ"ש עמ' 66 = הברמן עמ' קכ"ד. פרט זה של הטלת ילד במי נחל מצאנו במעשה גלוסטר, עי' לעיל פרק ג' הערה 3.

⁴ נ"ש עמ' 33 ועמ' 67 = הברמן עמ' קכ"ד ואילך ועמ' קמ"ד.

⁵ Robertus de Torinneio, *Cronica*, anno 1171 (ed. R. Howlett, vol. IV, London, 1899, pp. 250 f. = *Monumenta Germaniae Historica Script.* VI, 520 = Bouquet XIII, 315) במקום אחרון נתקצרו הדברים, והושמטו עלילות ראשונות, מה שמסביר את טעותו של גרץ והחוקרים שנמשכו אחריו. עי' לעיל פרק ג', סוף הערה 8.

⁶ נ"ש סוף עמ' 66 ואילך = הברמן עמ' קכ"ד.

⁷ נ"ש עמ' 67 עי' שם בשנויי נוסחאות = הברמן עמ' קכ"ד.

⁸ נ"ש עמ' 33 = הברמן עמ' קכ"ג.

כלומר, משהרגישו כי פחת כח השפעתה, בקשו להתעלל ולהתנקם בה. מעתה מתבאר לנו יותר מעשה הגולייר: אם ביודעים ואם שלא ביודעים, לא ראה ביהודים אלא מה שחפצו אדוניו ובני עירו לראות בס. הימים ימי הפסחא שלהם, עת התלהט רוח המאמינים מספורי סבלות משיחם וחלקם של היהודים בהריגתו. מה תימה, שבעת התרגשות וקנאות דתית, אדם פשוט מן ההמון עלול להתבלבל או להתבהל בחשכת ליל? הסב המקרה לעת ערב, שיהא יהודי „נושא בחיקו עורה ווירא,⁹ ונשמט אחד מכנפי העורה, והיה נראה מתחת סרבלו. וראה סוס הגולייר לובן העורה בחושך ונבעת וקפץ לאחוריו, ולא היה יכול להביאו במים. ויבהל העבד הגוי וישב אל אדוניו לאמר:”¹⁰ „הידעת כי פגעתי בחקיק היהודי והיה מנער במים מת קטון . . .”¹¹.

שְׁמוּ צְרִים עֲלֵי לֹת דְּבָרִים בְּעֵקֶפָה:

„אַתֶּם הַמֵּתִים גּוֹי בְּנֶהָר לְהִשְׁטִיפָהוּ!”¹²

„תחלה פתח השלטון בממון”¹³ שלח אל היהודים לשאול מהם, מה יתנו לו. „ויתיעצו עם הגויים אוהביכם”¹⁴ ושיבו דבריהם אל השלטון: ק’ ליטרין יתנו, והנה עוד ק”פ ליטרין חובותיהם. „דיי לך בכך. וישמע ויחר אפו ויחדל לדבר אליהם”¹⁵. כנראה לא העריכו לא היהודים, ולא ירדיהם מבין הנוצרים את רוע המצב כראוי, שלא יכלו להאמין כי אמנם תאומן עלילת הדם מעיקרה. אולי דימו כי גם הפעם תואנה ותחבולה היא להזיל מכיס היהודים שלמונים. ואולי סמכו על מרת פולצלינא, ש„היתה מאמצת לב כולם”¹⁶, „שלא האמינה שלב השלטון רע אליה, כי כל הימים עזה אהבתו אליה, ואיך יהפוך עתה?”¹⁵ „אך איזבל אשתו הצוררת מסיתה אותו, כי גם היא שנאה מרת פולצלינא”¹⁶. „איזבל” זו אינה שם ממש, כאשר סברו חוקרינו,¹⁷ אלא שם גנאי ומשל. ואין לתמוה, שלא נתחווירה גזירת בלוייש כל צרכה, כל עוד לא נעשה הנסיון להכיר תחלה אשה זו מי היתה ולמי היתה, ומה היה מקומו של שלטון בלוייש במערכת הכחות של צרפת בימים ההם.

בסליחתו על גזירה זו פתח ר’ הלל מבונא ופייט:¹⁸

אַמּוּנֵי שְׁלָמֵי יִשְׂרָאֵל גּוֹרְתָם כְּשֶׁהֵם
נְטִשְׁתָּם וְהוֹנְחָתָם וְהָיִיתָ כְּגִבּוֹר נִדְהָם,
בְּתַתָּה עֲמָהּ בְּיַד טַבֵּלַת הַמּוֹזָהִם.

⁹ פי' עור ירוק (verd).

¹⁰ נ"ש עמ' 66 = הברמן עמ' קכ"ד.

¹¹ נ"ש עמ' 33: „ב ח ק י ך ” פי' בתחום שלטונך; ואינו נראה לי לפרשו: במצותך ובפקודתך?

ועי' הברמן עמ' קמ"ג ועמ' רנ"ט.

¹² „למי אוי למי אבוי ומדינים”, קינה לר' אפרים מבונא (הברמן עמ' קל"ג).

¹³ נ"ש עמ' 33, 67 = הברמן עמ' קכ"ה וקמ"ד.

¹⁴ נ"ש עמ' 67 = הברמן עמ' קכ"ה.

¹⁵ נ"ש עמ' 33 = הברמן עמ' קמ"ד.

¹⁶ נ"ש עמ' 67 = הברמן עמ' קכ"ד.

¹⁷ עי' גרץ ופורגס (REJ, 26, 1893, p. 197) המתקן (נ"ש עמ' 200) וגורס שמה של אשת הקומס

מבלוייש Isabelle.

¹⁸ הברמן עמ' קל"ז.

ובספרי תפלה יש שנשתבשו המפרשים לגזור „ט ב ל ת” מלשון ט ב י ל ה¹⁹ והמרה, ולא היא. שם מושל בלוייש הוא, שנרמז גם בקינתו של ר' אפרים, אחיו של ר' הלל מבונא:

... מושל מקשיב לדבר שקרו

תבל נפשו, טיב לטו, לאָררו

והוא מדרש שם טיבלט²⁰ הנקרא במגלות מן הימים ההם „שלטון העיר”, ומכנוי צנוע ומצניע זה לא מיד אתה עומד על כל תוקף או היקף כחו ומעמדו בחברה ובמדינה. טיבלט החמשי (בן טיבלט הגדול, אחי סטיפן מלך אנגליא), המעט ששימש קומס של בלוייש וקרטרש, כי אם היה גם גדול שרי המלוכה, תופש המשרה העליונה בממשלת הכתר הצרפתי: *dapifer Franciae*, שהיה שני במעלה רק למלך עצמו, ראש בית דינו ונגיד אנשי מלחמתו, המצווה לכל צבאות צרפת. באגרת שהריץ אל האפיפיור בשנת הגזירה ממש, היא שנת תתקל"א, הוא חותם את שמו: „טיבלט הקומס של בלוייש” ומוסיף: „אשר על בית המלוכה של בני צרפת.”²¹ ואשר לרעיתו „איזבל” הזכורה במקורות, עליזה (Aliz נ"א Alix) שמה, והיא לו אשה שנייה לאחר שנחאלמן.²² וגם לה יחוס משל עצמה, שאין למעלה הימנו: בת מלכים היתה, לאביה לואיס השביעי מלך צרפת ולרעיתו הראשונה אלינור.²³ משנתגרשה אמה ממלך צרפת, לקחה לו לאשה יריבו הנרי פלנטגנט, ועלתה אלינור עמו לכסא מלכים באנגליא. בתה הבכירה ואחותה של עליזה, מרים נישאה לאחיו הבכור של טיבלט, „שלטון היינריך”,²⁴ הוא הקומס של טרוייש ומושל קמפנייא, שנודע לשם בכל המערב הנוצרי כאחד מאדירי השרים, ומן המשכילים בתוכם.²⁵ הוא ומרים אשתו הפכו את חצר הקומס בטרוייש למרכז סופרים וספרות מן המהוללים בכל רחבי צרפת.²⁶ גם לטיבלט יצאו

¹⁹ עי' מטיב שפה עמ' 589: „ביד עכו"ם הנטבעים בחלאת תועבותיהם”. צונץ, בספרו *Synagogale Poesie* עמ' 24 תרגום: *es packte sie die Taufgewalt*; אולם בס' *Literaturgeschichte* עמ' 290 עמד והעמידנו על פשרו הנכון.

²⁰ הברמן עמ' קל"ד. ובזה הלשון גם בס' זכירה לר' אפרים (נ"ש עמ' 67 = הברמן קכ"ד) „טיבלט הרשע בן טיבלט טיבלטו [הברמן: טיב לטו] וארירות רעות ומרות על ראשו. מושל מקשיב על דברי שקר כל משרתיו רשעים”. והוא עדה"כ משלי כט, יב. „טיב לטו” אולי פי' טיבו של זה מארה ושמעו קללה, ל' לטותא, ואולי יש כאן גם לענ לכנויו של טיבלט „הטוב” Bernier, *Histoire de Blois* (1682), p. 300; L. Bergevin & A. Dupré, עי' (Thibault le Bon) *Histoire de Blois*, Blois, 1846, t. I, p. 26; G. Toucharde-Lafosse, *Histoire de Blois et de son territoire*, Blois, 1846, pp. 36, 38

²¹ “Blesensis comes et regni Francorum procurator” (Benedict of Peterborough *Gesta Regis Henrici II*, ed. W. Stubbs, London, 1867, I:15).

²² A. Dupré, “Les comtesses de Chartres et de Blois” (*Mémoires de la Société Archéologique d' Eure-et-Loir*, t. 5, Chartres, 1872, p. 224).

²³ היא *Alienor* (Éléonore d'Aquitaine), עי' עליה בס' Amy Kelly, *Eleanor of Aquitaine and the Four Kings*, (1950) Cambridge, Mass.

²⁴ הוא Henri Ier le Libéral (נ"ש עמ' 35 = הברמן עמ' קמ"ו).

²⁵ H. d'Arbois de Jubainville, *Histoire des ducs et des comtes de Champagne*, t. III, Paris-Troyes, 1861, pp. 83 ff.

²⁶ Andreas Capellanus, *De Amore* (transl. J. J. Parry, N. Y., 1941), pp. 106, 175; Gustave Cohen, *Chrétien de Troyes et son oeuvre*, Paris, 1931, p. 87.

מוניטון כשוחר שירה ותומך בתרבות,²⁷ ואולי גם רעיתו עליזה, והיא אך בת כ"א בשנת תתקל"א, גם היא נשאה לבה להיות שערי בלוייש מצויינים בחכמה ובאמנות. ועדיין לא הגדנו אלא מקצת שבחה ועזה של משפחת בית בלוייש. אחותם של היינריך וטיבלט, אדיל היתה בימים ההם מלכת צרפת, רעייתו השלישית של לואיס והראשונה לחננו יורש עזר. עשרות בשנים נצטער מלך צרפת, שלא נתברך מנשותיו אלא "שפעת בנות איומה",²⁸ עד שזכה ונבנה מבת בית בלוייש, שילדה לו בן בשנת 1165, למרבה השמחה אין קץ לכל בני המלכות. פיליפ "מתתיה" (Dieu Donné) נקרא הילד ולעת גזירת בלוייש טרם מלאו לו שש שנים. אולם הדי עלילות הדם שבימיו אולי נקלטו במחו הרך, וזרעו בלבן איבה ליהודים. אם נאמנו דברי כותב תולדותיו, השפיעו האשמות ושמעות שספג בבקר חייו, שכבר בימי נעוריו גמר אומר על היהודים לנצלם מרכושם ולנשלם מצרפת.²⁹ ואמנם היה זה מראשית מעשהו בעלותו לכסא המלכות בשנת 1180, והוא נער בן ט"ו. קשה להניח, כי בפעולות אלו נגר היהודים לא נועץ ולא נעזר על ידי אחי אמו ואומנו וויללמוס "לבן הידיים" (Willelmus ad albas manus), ההגמון של ריימס, ראש וראשון בכמורה ובכנסיה של צרפת, שלא נעשתה בלעדיו קטנה וגדולה בתחלת מלכותו של פיליפ.³⁰ עדים לכך דברי המלך הצעיר עצמו, המורה באחד ממכתביו אל האפיפיור, כי דודו וויללמוס היה לו "עינים שוקדות במועצה, ובפעלים יד ימנית".³¹ לפיכך קרוב לודאי, וכן אמנם שיערו החוקרים מכבר,³² כי הגול והגרש של היהודים בראשית ממלכות פיליפ (והוא אז בימי בחורותיו) היו ממומותיו וממעלליו של וויללמוס, שנתפרסם בקנאותו וחומרות ענשיו נגד המינים בקרב הנצרות, ונהג לשפטם בשרפה ללא רחמים ברין.³³

הנה אם כן מן הראוי לשאול, מה היה חלקו במאורעות בלוייש בשנת תתקל"א, והוא אז מאחד בידו משרות ההגמון משינץ ומקרטרש, וקרטרש היתה אחות אחיו טיבלט, הקומס של בלוייש וקרטרש? לא ישוער, שעשה טיבלט מה שעשה בענייני דת ואמונה, מבלי שיקח תחלה דברים ויטכס עצה עם אחיו הבקי והממונה באותו אזור על כל העניינים הללו.

²⁷ Gautier d'Arras, *Eracle*, 6548 ff. (ed. E. Loeseth, Paris, 1890, t. I, p. 339):

Li quens Tiebauz, ou riens ne fault,
Li fiz al bon conte Tiebaut,
Me fist cest uevre rimoier;
Par lui le fis, nel quier noier . . .

²⁸ עי' דברי המלך בתעודה משנת 1165, שנרפסה בנספח לס' Philipp II Alexander Cartellieri, *Philipp II August*, vol. I (Leipzig, 1900), p. 49: "nos quoque inflammaverat ardor iste, ut praestaret nobis Deus sobolem melioris sexus, qui *territi eramus multitudine filiarum*"

²⁹ Rigordus, *Gesta Philippi Augusti*, ed. Delaborde I, pp. 14 ff., p. 24.

³⁰ John R. Williams, "William of the White Hands and Men of Letters," in: *Anniversary Essays in Mediaeval History*, by students of Ch. H. Haskins, Boston, 1929, pp. 365-387.

³¹ "Assistit nobis super omnes amicos et fideles nostros clarissimus avunculus noster Willelmus Remensis archiepiscopus, in consiliis nostris oculus vigilans, in negotiis dextera manus" (Migne, P. L. 209, col. 820 f.).

³² Williston Walker, *On the Increase of Royal Power in France under Philip Augustus*, Leipzig, 1888, p. 59 n. 2.

³³ Rigordus, *loc. cit.*, I, p. 35.

במקורותינו נזכר „כומר אחד מגשטינוויש“³⁴ שהסית את טיבלט „לבילתי קחת כופר על נפש נער“³⁵ שיצא קול רע כי הטביעוהו בנהר יהודים. אפשר ואפשר כי דברי ההטפה של הכומר והתעמולה ברבים הקשו או מנעו היכלת או החפיץ „להשבית ולהפסיק הקול“³⁶ ולהסות ההסתה ביהודים. ואולי הם שהביאוהו לטיבלט, שיהא מחשב חשבונו, שכר שוחד מיהודים כנגד הפסד שבח מנוצרים, ולפיכך רחה בחרי אף ר"פ ליטרין שהציעו לו בקהלת בלוייש. כל זה יתכן. אך לא יתכן, כי „כומר אחד מגשטינוויש“³⁴ יפעל בתחום אחריותו של ההגמון מקרטש, ואף ישפיע על הקומס מקרטש, בלא היתר והסכם מפי אחי הקומס וראש הכניסיה של קרטש.

מן התעודות יש אך להעלות, כיצד נהג ההגמון לאחר מעשה השרפה של ל"ב קדושי בלוייש: „ואתמול באתי אל ההגמון משינן, לדבר ולהוציא האסורים מבית הסוהר אשר תחת אחיו, השלטון הרשע, והאנוסים בני חסידים, והשחרתיו על ק"כ ליטרין וק' ליטרין אל השלטון, וכבר נתתי לו ערבים. ויחתום לי להוציאם ממסגר, והנערים שנאנסו, ושאל להם לשוב אל ה'. אז יבואו ביד רמה . . . וגם יחתום על הטוב אשר נוכל לדבר, שלא יעלילו על ישראל עוד על לא דבר כאלה“³⁷. נמצא שבהשפעתו והסכמתו של ההגמון, הוציאו מביתכלא מתי מספר הנפשות מן הנשאר והנצור משרפת בלוייש. „והנערים שנאנסו“³⁷ ר"ל שהטבילום נוצרים, הותרו לשוב לאמונת אבותם „ביד רמה“, היינו בגלוי. הכל במחיר ק"כ ליטרין, שקיבל ההגמון, ואילו אחיו טיבלט, שסירב תחלה להשתחרר ר"פ ליטרין, עכשו נאות לק' ליטרין³⁸ בעצת אחיו ההגמון, שנתרצה אף הוא רק עתה לחתום, „שלא יעלילו על ישראל עוד על לא דבר“³⁷, שאין כל יסוד וממש לעלילת הדם. הסירב להעיד כזאת בראשית המאורע? אם דימה לתת חתיתו ליהודים, שיהו מתבעתים ומתנצרים? סופרי המנזרים בימיו, כפי שראינו,³⁹ נפתו להאמין בזבח דמים ליהודים מתאוות נקם בנוצרים. הקיוה ההגמון מקרטש, כי יעלה בידו לממש ולאמת השמועה, והאמללים בבלוייש, תוך כדי עינויים או מחרדתם, יתוודו על פשעם, ונתגלחה לעיניכר רת יהודית בכל דראונה? אם אמת נכון הדבר, ומנהג סתרים או מצות פולחן הוא בישראל להרוג ילד מילדי נוצרים, הרי אסור להניח לתועבה כזאת להתקיים תחת חסותם של מלכים ומושלים בקרב הנצרות? אם לא אפוא מי הוא שהורה לו לטיבלט פסק דינם של כל יהודי בלוייש: יתנצרו או ישרפו?

וְהִבְיָאוּם בְּסוּגָר וּבְחֻחִים בָּהֶם לְהַסְגָּפָה,

וְעֲנוּם וְהַפּוּם דָּתָם וַיִּרְאָתָם לְהַחְלִיפָה,

וְעֲמְדוּ בְּנִסְיוֹן בְּמַסָּה וּבְתַבְעָרָה וַיִּקְדָּה,

וְזֹאת תּוֹרַת הָעוֹלָה הִיא הָעוֹלָה עַל מוֹקְדָה.⁴⁰

³⁴ נ"ש עמ' 33 = הברמן עמ' קמ"ד. „מגשטינוויש“ כל' מן אוגוסטינים, הקנזנים השחורים. עי' ג'כ בסליחתו של ר' הלל מבונא (אמוני שלומי ישראל): „בעצת הכומר המנוול להרחיק ה ת י ו ם " (הברמן עמ' קל"ז).

³⁵ נ"ש עמ' 67 = הברמן עמ' קכ"ה.

³⁶ נ"ש עמ' 35 = הברמן עמ' קמ"ו.

³⁷ נ"ש עמ' 34 = הברמן עמ' קמ"ה.

³⁸ אמנם „כל השבוים יצאו מתחת יד הרשע בלבושיהם, ולא יותר, כי עיכב את כל אשר להם חו בו ת ו מ מ ו ן " (נ"ש עמ' 35 = הברמן עמ' קמ"ה וקמ"ו).

³⁹ עי' לעיל בפרק זה הערה 5.

⁴⁰ „למי אוי“, קינה לר' אפרים מבונא (הברמן עמ' קל"ג וקל"ד).

ומתפרשים הפרטים מן הכתוב במגילות הימים ההם: „ויצו השלטון הצורר ויביאום ויתנום אל בית אחד של עצים, ויסבבו את הבית בקוצים ובחבילי זמורות. ויהי כהוציאם אותם החוצה ויאמרו: המלטו נא על נפשכם ועזבו יראתכם ופנו אלינו. ויענום ויכום וייסרום, אולי ימירו את כבודם בלא יועיל. וימאנו ואיש את רעהו יעזורו ולאחיו יאמר: חזק ביראת שדי!“⁴¹

לְעֶרְךָ מֵעֶרְכָּה צְוֶה קְדוּשִׁים לְהִבְהֵב.
וְיִהְיֶה בְעֲלֹת הַלֶּהֶב –

וַיֹּאמְרוּ לְהוֹצִיא אוֹתָם לְבֵית הַשְּׂרָפָה,
יַחְדָּיו שְׂמָחוּ כְּהִכְנַסְתָּ כָּלָה לְחֶפֶה.
„עֲלִינוּ לְשִׁבְחָ“ שְׂבָחוּ בְּנֶפֶשׁ כְּסוּפָה:
הִנֵּךְ יָפָה רַעֲיָתִי הִנֵּךְ יָפָה . . .

יַחַד הַנָּשִׁים לְבֵית הַמּוֹקֵד כְּהִלָּךְ
אִשָּׁה רְעוּתָה מְזֻרָת לְמַהֵר וּלְלָךְ
שִׁבְעַ עֶשְׂרֵה מֵהֵן נִמְנָו בְּפִלָּךְ
בְּשִׂמְחֹת וְגִיל תְּבוֹאֲיָנָה בְּהִיכַל מְלָךְ.⁴²

כותב גזירת בלוייש דורש מניין ומותן של י"ז הצדקניות על דרך הכתוב (ישעי' כ"ו, ד): בטחו בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים. „אשריהם אשר ביה מספרם“. ועל כלל כל ל"ב הנפשות אשר עלו בלהבה בבלוייש הוא אומר: „נכללו במספר נתיבות היצירה, אשריהם שעמדו בנסיון“.

שמע גבורתם של חסידי בלוייש, הם ונשיהם, „עם שתי הבתולות ונער אחד שלא קיבלו הכרחה“,⁴³ הרהים כל קהלות צרפת, אך גם קידש שם שמים ברבים: יהודים אלו, מהם פשוטי עם ויותר ממחצה בנות, בחרו מות מהמרה, לא כיזבו באלהיהם, ולא כיחשו באמונתם, ולא דברו סרה על ארחות ישראל. גם כי ייסרום צוררים והרבו לפצעם חנם, בכל זאת לא חטאו בשפתותם ולא נוקשו בלשונם, ולא נתנו תפלה לדת היהודית, כתקות משנאיהם ומעניהם, אשר אך לשוא אמרו לייראם, אם במהלומות ואם בלהבות. ככה „מתו הקדושים האלה לפני ה', ולא אבו להוציא דבר בליעל מפייהם, הם בצדקתם מתחילתם ועד סופם“.⁴⁴

מיתת הגבורים פעלה פעולתה בבלוייש: יהודים אלו או חרשים הם או מבעטים ביסורים? ביחוד נתרשמו הנכרים ברננת „עלינו לשבח“ בפי העולים בלהבות-אש. „ובאו וסיפרו לנו הגויים ואמרו לנו: מה זה שירכם, כי לא שמענו כנועם הזה“.⁴⁵ והשלטונות – הנבוכו או נתביישו? כבר שמענו,³⁷ כי בפקורת ההגמון מקרטרש, הותרו פליטת האסורים

⁴¹ נ"ש עמ' 67 = הברמן עמ' קכ"ה.

⁴² אמוני שלומי ישראל, סליחה לר' הלל מבונא (הברמן עמ' קל"ח).

⁴³ נ"ש עמ' 34 = הברמן עמ' קמ"ד.

⁴⁴ נ"ש עמ' 32 = הברמן עמ' קמ"ג.

⁴⁵ נ"ש עמ' 68 ועמ' 32 = הברמן עמ' קכ"ו ועמ' קמ"ג.

והאנוסים מבית הסוהר מבלוייש, וחזרו אל עמם ולאמונתם. עתה גם הוסהר והוצהר מטעם הכניסיה, שלא היו דברים מעולם, שאין לקפח עוד את היהודים בעלילות שקר כאלה.

בקש גם הקומס מבלוייש לסתום קול דמי צדיקים צועקים מן האדמה, וציוה השלטון וכיסום בעפר ובאבנים.⁴⁶ לחנם כלה חמתו בדלת העם: „ושמענו כי חרה אף השלטון על הגויים אשר הרבו בעצים ובמקלות על היוצאים מן השריפה שהומתו.”⁴⁷ ראש משפחת בית בלוייש, קומס טרווייש, „אחי הרשע, מצטער בדבר ואומר: לא מצינו בתורת היהודים, שמותר להרוג גוי.”⁴⁸ וחזונו גייסו של טיבלט, לואיס מלך צרפת, „כאשר שמע הרבר הרע הזה, עמד משתומם כשעה חרא ואמר למלכה: היום נגע ושיבר אחיך העטרה שלי!”⁴⁹ גם זאת „עשה המלך חותם גלוי לשלוח בכל ארצו, להיות היהודים שלימים ושקטים, ולכל הפקידים שיהיו נוהגים כבוד ביהודים ולכל ישראל לשמור גופם וממונם יותר ממה שעשו עד הנה.”⁵⁰

בנייהדרור – האמנם השלתם תקוה, כי עם שרפת קדושי בלוייש עלתה בלהבה ונשתקעה גם עלילת הרם? במקורות אפשר להרגיש, שנשתיירה, ועדיין מפעפעה בהם, תחושת מה של רווחה והתחלצות מגזירות שמר וכלייה בארצות הנוצרים. הזייתהבל מפרי דמיונם של נזירים והמונים נבערים, הכרוכים אחר פולחן קדושים ולקוט עצמות, הדת העממית הממשית של ימי הביניים, פתאום פלשה ופשטה, כאילו היתה עובדא שאין לפקפק בה, בשדרות העליונות, כבודות יחס והשפעה, של החברה והמדינה, בחוגי אדירי האצילים ונגידי הכנסיה בצרפת, לבה של הנצרות בימים ההם ומרכז חכמתם ואמונתם. מקרטרש נתכנו עלילות, וחרשו רעה מבלוייש, להיות תורת ישראל ודתם נפסדות ונפסלות בעיני כל, ואם אפשר, אף נפסקות מכל וכל מישובי המערב. עצו עצה ותופר – בזכות צדקתם וגבורתם של שרופי בלוייש. כך האמינו והרגישו בני הדור, ולדורות רחוקים מהם בזמן ובמקום אין ידיעות ומקורות מספיקים לפשפש אחריהם, האמנם שקלו הכחות ותכנו הרוחות נכונה. אין לנו כי אם הנותר בתעודות והעולה מתוכן אף עתה, קול חרדה וחלחלה של הדור לגודל הסכנה, שהייתה צפויה לצבורי ישראל בנצרות מגזירות בית בלוייש, ורחשי הודייה ויקר לגודל הקרבן של חסירי עליון בבלוייש, אשר בהם התכפרו כל ישראל.⁵¹ חויית הפלצות והפדות, שהרגישו בני התקופה, בקשו להפיק ולקבוע לדורות בצום כ' בסיון לזכר גבורי כח עושי דברו בבלוייש. ואמנם „קיבלוהו כל קהילות צרפת ואיי הים ורינוס ליום הספד ולתענית מרצון נפשם ובמצות הגאון רבינו יעקב בן הרב ר' מאיר, אשר כתב אליהם ספרים והודיעם, כי ראוי הוא לקבעו צום לכל בני עמנו, וגדול יהיה הצום הזה מצום גדליה בן אחיקם, כי יום כפורים הוא. זה לשון רבינו אשר כתב, וכן נכון וכן קיבלו היהודים.”⁵²

⁴⁶ נ"ש עמ' 33 = הברמן עמ' קמ"ד.

⁴⁷ נ"ש עמ' 34 ועי' עמ' 32 = הברמן עמ' קמ"ד ועי' עמ' קמ"ג.

⁴⁸ נ"ש עמ' 35 = הברמן עמ' קמ"ו.

⁴⁹ נ"ש עמ' 34 = הברמן עמ' קמ"ה.

⁵⁰ נ"ש עמ' 34 ועי' עמ' 35 = הברמן עמ' קמ"ה ועי' עמ' קמ"ו.

⁵¹ ומאז נתן עמו למשיסה ויצת אש במקדשנו, לא עלו לאשים קדשי קדשים כאלו... ואלו הן חטאות ואשמות הציבור אשר בהם יתכפרו כל ישראל... (נ"ש עמ' 32 = הברמן עמ' קמ"ב).

⁵² נ"ש עמ' 68 = הברמן עמ' קכ"ו.

ה. „בהר ה' יראה”

צום כ' בסיון הוא ממעשיו האחרונים של ר' תם, ואך כעבור ימים מועטים השלים נפשו, בר' בתמוז שנת ל"א למאה עשירית של אלף חמישי, וסימניך: „ויאמר אלהים א"ל יעקב".¹ אולי גזירת בלויש התישתו לישיש והחישה מותו, שהרבה נצטער בלא ספק, שלא עלתה בידו להציל משריפה את יהודי בלויש, ובתוכם מי שהיו תלמידיו ותלמידי אחיו הרשב"ם.² צרור המכתבים, שהוא לנו מקור כל הידיעות על המאורע, לא בכדי נשלח אל ר' תם, שראו בו כל קהלות צרפת מגן ומושיע להם, „רכב ישראל ופרשיו”, ובלעדיו „לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל הארץ”.³ ואם בעת ההיא התגורר בטרויש, מקום מושבו של „שלטון היינריך, אחי הרשע”⁴ מבלויש, אפשר כי רבנו או מי מתלמידיו, שהכירם וידעם לטובה הקומס של קמפנייא, הם בחכמתם הראו לו לדעת, והם בקדושת חייהם הביאוהו להאמין: „לא מצינו בתורת היהודים שמותר להרוג גוי”.⁴ ידוע כי הקומס מטרויש התעניין גם בבעיות דת ומדע התנ"כ, ובקש מבנידעת שיאלפוהו לקח בעניינים אלו.⁵ בחוגי שועים כיו"ב, וחכמי הנוצרים שנספחו אליהם, יכלו וקוו היהודים למצא סעד והמלצת יושר ביום עברה. הדי משא ומתן כזה עם שרי גויים ומשכיליהם אולי אתה שומע מבין השיטין של מכתב על שרופי בלויש, חיברו ר' עובדיהו ב"ר מכיר,⁶ ומתוכו אתה למד, מה היו דעותם ועמדתם של שלוחי היהודים בשאלות שנתעוררו בעקב הגזירה בבלויש.

ר' עובדיהו גורס משנה שלימה מה בין מורא מלכות למורא שמים, ומדבריו אפשר לעמוד על השקפתם של חכמי צרפת בעניין חובות וזכויות של אדם מישראל בגבול הנצרות בימי הביניים. קרבנם של קדושי בלויש צווה לקח לדורות, ור' עובדיהו מנסה למצותו באמרות ברורות ובפתגמים שנונים: „אין זר אתנו, ואם יגורו המושלים בארצנו, או חשבו, אם למסים וארנוניות, הדין לשמור פי מלכים, ולדבר תחנונים, ולחלות לצור בצרתם, לחננם ולרחמם לפני שוביהם, להקל מעליהם כאשר יענישו אנשי ארצם. אך כאשר לבבם לרעה, ויעלה על לב בליעל להשכיח שם הבורא, לפתות יראיו בהסתות מרוחם להכחיש טהורים, ליראם ולבהלם... והברורים יענו עדות בדיבור שגור בפיהם בחרי אף לאמר קול רם בפנים זקופות: בהר ה' יראה. והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקדוש, ולא נחוש אל שקריכם ולהבליכם, כי אתם והכלבים שוים, ואנחנו נחזיק במעוזינו. ויתנו הצאן פניהם אל עקוד”.⁶

לשונות כחרבות, וקול ענווים אתה שומע, נסיון דורות למודי-סבל ותמימי-מורשה שדברי תורה ודברי סופרים היו אור לנתיבתם. מפיהם חיו חכמי צרפת: אמר הכתוב (משלי כ"ד כא) „ירא את ה' בני ומלך”. אמר הקב"ה: ירא את השם,

¹ מכ"י סדור רש"י, עי' הערתו של שד"ל בס' עמק הבכא לר' יוסף הכהן, הוצ' מ. ה. לטריס, וינה 1852, עמ' 41.

² נ"ש עמ' 68 = הברמן עמ' קכ"ה.

³ ס' הישר פ"ג ג' (עדה"כ בר' מ"א מ"ד) ולש' הראב"ן בפנותו בשאלות לר' תם (קנ"ג ג).

⁴ נ"ש עמ' 35 = הברמן עמ' קמ"ו.

⁵ John of Salisbury, *Epist.* 143 (Migne, P. L. 199, col. 123 ff.) האגרת נכתבה

בשנת 1166 כתובה לשאלותיו של הקומס, ובשתיים מהן הוא מבקש לדעת, „מהו מספר הספרים בברית הישנה והחדשה, ומי הם מחבריהם”. עי' שם דברי המשיב בשבחו של הקומס, שאין לו תענוג גדול משיחה עם אנשי ספר בענייני ספר: (vobis in vita nihil esse jucundius, quam cum litteratis) „(viris, et de litteris habere sermonem)”.

⁶ עי' לקמן: נספח עמ' רפ"ו.

בני, ואחר כך – מלך. אף-על-פי שאמרתי לך שתחלוק כבוד למלכות, אם אמרו לך שתטעה אחריהם, אפילו אתה מאבד את עצמך, לא תשמע להם.⁷ כך מצינו לנבוכדנצר, שאמר לחנניה מישאל ועזריה לעבוד עבודה זרה, ולא שמעו לו. אמר להם: לא כך אמר לכם הקב"ה, שתשמעו למלכות כל שהיא אומרת לכם, שנ' "אני פי מלך שמור" (קהלת ח, ב)? מה ענו לו? "ואמרין למלכא נבוכדנצר" (דנ' ג, ט"ז). אם "מלכא", למה "נבוכדנצר"? ואם "נבוכדנצר", למה "מלכא"? אם למסים ולארגוניות ולזמיות ולגולגליות, אנו שומעין לך וקורין לך "מלכא"; ואם לעבודה זרה, לכפור בהקב"ה, אין אנו שומעין לך, "נבוכדנצר" אתה, אתה וכלב שוים!⁸ והכתוב "אני פי מלך שמור" (קהלת ח, ב) כיצד פירשו?⁹ יכול אפילו יאמר לך לעבוד על דברי המקום? ת"ל "ועל דברת שבועת אלהים" (שם), בא הכתוב להודיעך שדבר שבועת אלהים יהיה עליון על צווי מלך בשר ודם, שתבטל רצון בשר ודם מפני רצון אלהים. "אל תבהל מפניו תלך" (שם ח, ג), אם יכעס עליך בשר ודם כדי להעבירך על חוקי התורה, אל תתבהל מכעסו כדי שתלך בעצתו. "אל תעמד בדבר רע" (שם), שלא תתיירא מאותו דבר רע שיאמר לך שישר פך ויהרגך ויעשה לך יסורים קשים, אם לא תקיים גזירתו, ויפחידך שאין אלוה בעולם שיוכל להצילך מידו, הה"ד אחריו, כי כל אשר יחפץ יעשה" . . . לכך נאמר "באשר דבר מלך שלטון" (שם ח, ד) זה הקב"ה . . . למחר יבוא עת שיעשה בו משפט . . . להודיע שלטנותו בעולם.¹⁰

קולות וזכרונות אלו, או דומים לאלו, הדים מהימנים מירשת אבות, מבצבצים ועולים מתוך דבריו של ר' עובדיהו. גם כשהוא מנסה להגדיר מהו כח שלטונם וצדקת תביעתם של מלכי גויים בימיו, הוא נוקט לשון ראשונים ומוציא מפתחו משל נודע מן המקרא ומן המדרש:¹¹ "על כן יאמרו המושלים, באו חשבון", כלומר, שליטי נכרים ומושליהם הרשות בידם ובאמצעותם להטיל מסים וארנוניות, ומן הדין אף לישראל לשמור פיהם, עד כמה שאפשר. רעיונות ולשונות כיו"ב מצויים במקורותינו. ואולי אפשר לומר, שאף יהודי בלוייש נהגו כן, באו חשבון ופתחו בממון עם השלטון בבלוייש, הגם שטענותיו דינא דחמסנותא היו. כמורכב כשבא ר' עובדיהו לשלול ולהפקיע מרשות מלכים דברים שבין אדם למקום, הוא יוצא בלשון ובעניין בעקבי חז"ל: אם לעבודה זרה, "לפתות יריאיו בהסתות מרוחם, . . . לא נחוש אל שקריכם ולהבליכם, כי אתם והכלבים שוים"¹² ושוב הגיון לב וניב-שפתים זה קדמונינו הם שהורישוהו¹³ לתלמידי חכמים מצרפת, וכך נאה דרשו ונאה קיימו בבלוייש. כל אלה מטבעות מחשבה ולשון הן הידועות לנו מספרותנו. לא כן המשך דבריו. הן לא נבצרה מר' עובדיהו או משאר בני תורה בדורו למצוא להם סמוכין ואמרות קצובות באוצרה ההגותייהמלולי של היהדות?

⁷ עי' ס' הערוך ע' רא (2) ל' ילמדנו פ' קדושים, ועי' ר' לגינצבורג, הגדות היהודים ח"ו עמ' 416 הערה 84.

⁸ במד"ר פ' ט"ו יד; שהש"ר ב' י"ד; ויק"ר סוף פ' ל"ג; מדרש תהלים כ"ח עמ' 229; תנח"מ"ב ח"ד 52. ועי' מדרש דברים רבה הוצ' ר"ש ליברמן עמ' 64 ובנסמן שם. הדמוי של כלב מתבאר במדרשות אלו כלשון נוטריקון: "נבוכדנצר, נבו נבח ככלבא, כד נפח ככדא [כן ילק' דינאל ר' תת"ס"א, נ"א כקולחא], נצר כצרצרא".

⁹ ארחס תורה לידידי הפרופ' שאול ליברמן שהעירני לירוש' סנהדרין פ"ג ה"ו דף כ"א ע"ב: "א"ר יוסי בי רבי בון [א"ר לוי]: "אני פי מלך שמור" אני פי מלך המלכין אשמור, שאמר לי בסיני, אנכי ה' אלהיך", ועל דברת', לא יהיה לך אלהים אחרים על פני', "שבועת אלהים" לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא". [עי' קהלת רבה ח' ב'].
¹⁰ עי' במד"ר פ' י"ד ו'. ועי' תנחומא מ"ב ח"א עמ' 39.

¹¹ במדבר כ"א כ"ו ועי' ב"ב דף ע"ח ע"ב: בואו חשבון, בואו ונחשוב חשבוננו של עולם וכו'.

כמקביל למשל ראשון „ באו חשבוך“, שהוא מצמצם חובות משמעת למלכות, מופיע במכתבו של ר' עובדיהו „דיבור שגור“⁶ אחר: „בהר'ה' יראה“, שיש בו מעין תמצית כל המצוות של מורא שמים. פתגם זה מניין לו? ממקורות ישראל לא ידענוהו. תאמר, באהו מצנורות של נוצרים? ואולי הוא המשל שהאתהו היירונימוס מפי יהודים ומסרו לזקני הפרשנות הנוצרית, ומהם נתגלגל אל ספרים הרבה אין קץ בימי הביניים?¹² מכל מקום ברי, שבקש ר' עובדיהו ליתן בטוי מרוכז למופת חייהם ומותם של קדושי בלוייש, להיותו לקח לבניהם אחריהם לדור דור. מעין מועט המחזיק את המרובה, יש במימרא „בהר'ה' יראה“, ראשית כל, משום מחאה והתראה במלכות זרון, שלא תהא אונסת לעבודה זרה וכופה לכפירה: „אתה תשמע השמים מכון שבתך!“ ויש בה גם כל לשון של חרוף נפש וגבורה למעלה מכל יאוש: „ואנחנו נחזיק במעונו“⁶ ויהי מה! נְשָׁרְף וְלֹא נִצָּחַן! ועוד יש בה, ואולי הוא העיקר, מתנחומות אל זוכר חסדי אבות: „ויתנו הצאן פניהם אל עקור“⁶, ר"ל מי שחלץ מצרתם ראש לעוקדים וראשון לנעקדים, לא ימנע גם מבניהם רחמי תשועתו!

נדמה בהוראה זו, או קרובה לזו, הובא הפתגם אצל היירונימוס והנגררים אחריו בין חכמי הגויים: בצר להם, והם משוועים שיהא אלוה בעזרתם, נוהגים העברים לקרא „בהר'ה' יראה“, כאילו כווננו לומר: מי שרחם את אברהם בהר המוריה הוא ירחם גם אותנו!¹² ואמנם ספום הולם הוא לאמונה עד מצוי הנפש, ככלות כל תוחלת להצלה ומפלט בידי בשר ודם, ואין עוד זולתי אחרית כל תקוה: „בהר'ה' יראה“. אז חדל לו אדם מן האדם ומעתה כל שברו ויהבו בלתי אם על אביו שבשמים.

איך נשתרבב פתגם זה לתעודה על קדושי בלוייש? דומה, בשאר מקורות ספרותנו לא מצאנוהו, ולא ראינוהו שיהא „דיבור שגור“⁶ בפי יהודים, לא בימי קדם ולא בימי הביניים? ואם אמנם נשתגר, כעדותו של ר' עובדיהו,⁶ בפי דור אחד זה, אולי ניתנה לשער, כי בא אליהם מתוך משא ומתן עם שכניהם הנוצרים לרגל גזירת בלוייש?

אפשר, כמובן, כי אחד מתלמידי חכמים בדור ההוא אולי נקרה לקרא בכתיבי נוצרים¹³ ומצא שם פתגם מועיל, שהיה בו כדי להגביל סמכותם של עריצי ארצות בתחומה של אמונה ויראת שמים. ואולי נשאל מי מחכמינו מחכמיהם, אם אמנם מצוי עדיין בפי העברים משל זה השמור וזכור בספרי פרשנים נוצרים חדשים גם ישנים. יתכן, אלא שקרוב יותר לשער, ונדרמה זהו הרשם המתקבל מדבריו של ר' עובדיהו, שפתגם זה מעולם הנצרות נודע ליהודים מתוך וכוחים ומועצות עם משכילי נכרים, אולי מפי יידיים, שבקשו לסייעם ולכוננם בימי המבחן בבלוייש.

מצינו ליהודי העיר שהתייעצו „עם הגויים אוהביהם“¹⁴ ואל נכון עשו כן גם כל השתדלנים שבקשו למלט קהלה שלימה מכלייה. וזה פשר קבוצת המכתבים, שנשלחו אל הישיש ר' תם, ואינם אלא שוועה לעזרה, קריאה לגיים כל השפעה וכל ידידות שנודעה לו בחצר הקומס או בחוגי הכמורה, כל שיש לאל ידו להושיע בעוד מועד לנאשמים

¹² עי' לעיל פרק א' הערה 1, וגם הערות 4-7.

¹³ ר' יוסף בכור שור ידע את תרגומו של היירונימוס בתהלים ב' י"ב (עי' REJ III, 1881, p. 6): „טעה ירומא אשר העתיק להם הקריאה כי בר משמע בן, ומשמע נקיות וברירות“. עי' ג"כ הרשב"ם לבר' מ"ט, י': „ולא שליח כדברי הנוצרים“ [qui mittendus est]; ועי' שם לשמות כ' י': „תשובה למינים והודו לי, ואע"פ שיש בספריהם, אני אמית ואחיה (ego occidam דב' ל"ב לט) בל' לטין של, לא תרצח' (ne occidis), הם לא דקדקו“. עי' הוצ' ראזין עמ' 72, 111.

¹⁴ נ"ש עמ' 67 = הברמן עמ' קכ"ה.

בבלוייש. מן הסתם נמצאו בין חכמי הנוצרים ואציליהם, מי שלא האמינו כל עיקר בעלילות על היהודים, אך העריכו נכונה סערת הרוחות של המונים, אדיקות של כמרים, ועקשות של אבירים, הרחוקים כאחד מחנן את ישראל. מתוך חמלה על היהודים, בקשו להזהירם, ואולי יש שאמרו להם: הלא תדעו תקפו ורהבו של השלטון בבלוייש, אף תכירו קשיותו וקנאותו של ההגמון משינץ ומקרטוש? לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות. ויהי גם כדבריתכם, והמעונים בבלוייש לא יכשלו בלשונם, ובכל מצוקותם לא יפלטו מגרונם כל מאומה, שיוכלו צוררים לדרשו דופי ביהדות, אפילו הם עומדים כלם בכל נסיון, אחת רתם להשרף: „כנגד ד' מניינים של יהודים דרים בעיר“,¹⁵ ועתה הושמו יחדיו בבית הסוהר של השלטון בבלוייש. בעוד בחיים חיתם, חלצום ממכאובות ולהבות! גזירת מושלים היא, אדירים ממנו ומכם. יצייתו, ינוצרו וינוצלו!

מה השיבום פרנסי ישראל, דבריה של תורה בדור, ר' תם או תלמידיו? מעין דברים שהזכיר ודרש ר' עובדיהו: אם למסים וארנוניות, באו חשבון ונתפשר. ואם לכפור בהקב"ה, אין בכח מלכים לגזור, נבוכדנצר וכלב שוים. „והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקרוש“. „ויתנו הצאן פניהם אל עקוד“,¹⁶ ומי שענה את אברהם בהר המורה הוא יענה את חסידי בלוייש, ולא יעברו!

משכילי גויים ושועיהם יש שהיו מקשיבים ותמהים: אנו אומרים לכם דברים של טעם, ואתם אומרים לנו: מן השמים ירחמו. ויש אולי נמצא בתוכם גם מי מירידי היהודים, שזכר הפתגם, המובא אצל אבות הכנסיה וקדמוני פרשניה מימי היירונימוס ואילך, ושח אל היהודים, ואולי עוד יותר אל חבריו מבין הנכרים: צדקו היהודים. „מוזהרים אנחנו מאת הקדושים לשמור גופם“.¹⁷ „אל תהרגם“,¹⁸ אמר משיחנו. אין כפייה בדת, ואין אונס באמונה, ולא במעשי אלמות נייראם. מסורת קדומים בידיהם, כאשר העיד הקדוש היירונימוס: חזקה גם על יהודי בלוייש, שימותו ולא ימירו. אך לשוא נשפוך דמם של ד' מניינים מבריותיו של מקום. הלא שאתו תבעת אתכם ופחדו יפול עליכם: „בהר ה' יראה“!

בדרך דומה או אחרת, מקריאה או משאלה, משמועה או משיחה עם שרים וחכמים מבין הנוצרים, אולי השכילו היהודים להסתייע לצרכם ולטובתם במשל הקדמוני, שהאמינו בו גויים ומסרוהו זקני הכנסיה מדור אל דור. הואיל והעידו עליו בני סמך עתיקים ומהימנים בדתם, אפשר היה לייחל כי יכובד בעיני הכמרים והשלטונות, אשר בידם הופקר גורל כל יהודי בלוייש. קיצורו של דבר: נציגי היהודים בגזירת בית בלוייש אולי בחרו והשתמשו בכוונה מחושבת במשל זה מספור העקדה, שנודע לנוצרים מן המקרא וכתבי אבות הכנסיה, כדי לעורר ולהתרות שליטי גויים, שלא יאכפום ולא יאנסום בדתם, ולא יסיגו גבול עליון, כי גבוה מעל גבוה שומר: „בהר ה' יראה“!

הטיב עמנו המקרה להודיענו עוד, שגם במקומו ובזמנו של ר' תם ידעו או דימו שכניו הנוצרים, כי „בהר ה' יראה“ פתגם רווח הוא בין היהודים. אחד מן הוטיקים בין חכמי הגויים בטרוייש מביאו בספרו כ„דיבור שגור“ בפי ישראל גם בימיו.¹⁹ ואם אמנם

¹⁵ נ"ש עמ' 66 = הברמן עמ' קכ"ד.

¹⁶ עדה"כ במדבר ט"ז ז; ובראשית ל' מ.

¹⁷ נ"ש עמ' 34 = הברמן קמ"ה.

¹⁸ כידוע, פירשו חכמי נוצרים תהל' נ"ט י"ב כהזרה לבלתי הרג את היהודים. לרוגמה מסופה

של המאה י"ב: William of Newburgh, *Hist. rerum anglicarum*, ed. R. Howlett, London, 1884, lib. IV, c. IX, p. 316

¹⁹ Petrus Comestor, *Historia scolastica*, Liber Genesis (Migne, P. L. 198, col.

אין אלו דברים כהויתם, אלא שמועה, שנמשכה מהיירונימוס וממנו הועתקה או מן היוצאים בעקבותיו, הנה על כל פנים עדות והוכחה היא, שכך סברו והאמינו נוצרים בסביבה ובתקופה ההיא. זכה חיבורו של פטר קומסטור שנתפשט והלך בעולמה של הנצרות, ורבו השותים ממימיו. גדולה מזו, פרי עטו זה של זקן משכילי טרוייש, למי הוגש ולמי הוקדש על ידי מחברו? „לאביו הנערץ ולאדוניו, לויללמוס, בחסדי אל, ההגמון משינץ”²⁰ ומקרטרש, אחי השלטון של בלוייש ומאבות הגזירה בבלוייש.

1105): “*Et usque hodie, quasi in proverbium, dicitur a Judaeis in arcto positus: In monte Dominus videbit, quasi dicerent: Sicut respexit Isaac in monte, sic videat nos in hac angustia.*”

²⁰ *Ibid.*, col. 1053: “*Reverendo Patri, ac domino suo Gulielmo, Dei gratia, Senonensi archiepiscopo, Petrus servus Christi presbyter Trecensis, vitam bonam et exitum beatum.*”